

ТЕМА 1. ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЧЕНЬ

1.1. Економіка та економічні вчення: поняття та сутність

1.2. Економічні вчення епохи доринкової економіки

1.3. Класичний напрям політекономії

1.4. Суб'єктивістський напрям в економічній науці

1.5. Парадигми ХХ століття

1.6. Концепції державного регулювання економіки

1.6. Концепції державного регулювання економіки

Інституціоналізм виникає у 20-30-ті роки ХХ століття в США. Саме тут у найбільш гострій формі виявилися проблеми, пов'язані із процесом переходу економіки вільної конкуренції до переважно монополістичної, у США з'явився перший антимонопольний закон. Учені цієї країни створили теорії, які поклали початок новій течії економічної думки – *інституціоналізму*. Назва «інституціоналізм» походить від слова «institution», що означає «звичай, наставляння». Інститути – це первинні елементи рушійної сили суспільства, що розглядаються в історичному процесі розвитку. Серед інститутів виділяють: суспільні інститути – родина, держава, правові норми, монополія, конкуренція тощо; поняття суспільної психології – власність, кредит, дохід, податок, звичаї, традиції тощо.

Інституціоналізм – це альтернатива неокласичному напрямку економічної теорії. Предметом свого аналізу інституціоналізм висуває не тільки економічні, але й неекономічні проблеми соціально-економічного розвитку в історичному аспекті. Крім того, інституціоналізм вивчає соціальний контроль суспільства над економікою. Представники інституціоналізму піддали сумніву основні положення класичної школи: раціоналізм економічного суб'єкта, автоматичне досягнення оптимального стану економічної системи, тотожність приватних і суспільних інтересів. При цьому вони вказали на низку недоліків ринкової економіки: показне споживання; усунення конкуренції, обмеження випуску товарів та ін. Вони стверджували, що *необхідно встановити контроль суспільства над економікою*.

Інституціоналізм має три напрями:

- *соціально-психологічний – основоположник Торстен Веблен (1857-1929 рр.);*

- *соціально-правовий інституціоналізм – засновник Джон Коммонс (1862-1945 рр.) ;*

- *кон'юнктурно-статистичний (емпірико-прогностичний) інституціоналізм – засновник У. Мітчелл (1874-1948 рр.).*

Історичні умови виникнення кейнсіанства

1. Світова економічна криза 1929-1933 охопила насамперед економіку США, а потім й інші промислово розвинені країни Західної Європи. До 1933 року промислове виробництво й національний дохід США знизився більш ніж на половину. Інвестиційна діяльність у роки кризи припинилася повністю.

Неокласична теорія кінця ХІХ – початку ХХ століття була не здатна дати рекомендації щодо виходу економіки із кризи, тому що вона займалася

питаннями стійкого стану економіки на мікрорівні. Для вирішення цих проблем необхідно було звернутися до *макроаналізу*.

Починаючи з 30-х рр. ХХ століття спостерігається гостра боротьба економістів навколо питань втручання держави в ринкову економіку. Ці проблеми не втрачають своєї актуальності й у наші дні. Основний їхній зміст: якою *мірою* держава повинна втручатися в ринковий механізм.

Відтоді беруть початок теорії, які правомірно поділити на два напрями. Перший називають *кейнсіанським*, він спирається на учення Кейнса і його послідовників і рекомендує заходи державного регулювання економічних процесів.

Другий напрям називають *неоліберальним* як альтернативний напрям кейнсіанству. Отже, в економічній науці виникає два напрями з регулювання ринкової (капіталістичної) економіки: *кейнсіанство й неолібералізм*.

Виникнення й загальна характеристика неолібералізму

1. Відновлення неокласичної теорії пов'язане з появою неолібералізму. Цей напрям економічної науки виник майже одночасно з кейнсіанством в 30-і роки ХХ століття.

Теоретичне положення економічного лібералізму зводяться до того, що рівень економічної ефективності суспільства обумовлений індивідуальною вільною й приватною власністю. На думку представників цього напрямку, ніхто не має права порушувати чужу волю, у тому числі й економічну.

Відомий представник неолібералізму Фрідріх Хайек писав: «Індивідуалізм – це не егоїзм і самозакоханість, це насамперед, повага до особистості близького, це абсолютний пріоритет права кожної людини реалізувати себе в цьому світі.»

Як відомо, існує два напрями державного регулювання економіки: кейнсіанське й неоліберальне.

Кейнсіанство припускає активне державне втручання в економіку, неолібералізм – відносно пасивне державне регулювання.

Кейнсіанська модель – це сукупність державних заходів щодо інвестування різних сфер економіки, розширення обсягів замовлень і закупівель уряду, що, у свою чергу, призводить до дефіциту державного бюджету й інфляції.

Неоліберальна модель – це лібералізація економіки, вільне ціноутворення, провідна роль в економіці приватної власності і приватного сектора економіки. Передбачається обмежена участь держави в економічних процесах і її сприяння вільному й стабільному функціонуванню ринку з метою забезпечення рівноваги в економіці.

Уже в 30-ті роки в низці країн для протидії кейнсіанським ідеям державного регулювання економіки сприяли відродженню економічного лібералізму. Найбільш великі центри в Німеччині, 11 США й Великобританії одержали назви, відповідно, Фрайбурзької школи (В. Ойкен, В. Репке, А. Рюстов, Л. Ерхард та ін.), Чиказької школи, яку також називають монетарною школою (Л. Мізес, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.), Лондонська школа (Е.Кеннан, Л. Роббінс та ін.), Віденська школа (Л. Мізес, Ф. Хайек). Видатними представниками неоліберальних ідей у Франції стали економісти Ж. Рюєфф, М. Алле та ін.

Фрайбурзька школа неолібералізму

Після II Світової війни ідеологія неолібералізму знайшла успішне практичне застосування в Західній Німеччині (ФРН). Відомі німецькі теоретики неолібералізму В. Репке, Рюстова очолили критику будь-якого прояву монополізму в економіці. В. Ойкен і його послідовники у Фрайбурзькому університеті з 1948 р. почали випуск щорічника «Ордо» (природний лад, вільне ринкове господарство), який відіграв важливу роль у поширенні неолібералізму в багатьох країнах. Школа Ойкена стала йменуватися «ордолібералізмом».

Представники німецького неолібералізму вводили поняття «соціальне ринкове господарство». Уперше цей термін використовував А. Мюллер-Армак у своїй книзі «Господарське керування й ринкове господарство» (1947). Розробки в цьому напрямі були продовжені В. Репке, Л. Ерхардом, В. Ойкеном та ін.

У своїй книзі «Гуманне суспільство» В. Ойкен дає характеристику соціального ринкового господарства, за його словами, воно становить такий тип господарства, у якому протиставляються персоналізація колективізації, концентрація влади – волі, централізм – децентралізму, організація – мимовільності. Потім означене поняття наповнилося новим змістом і перетворилося на концепцію нового економічного ладу для ФРН, послідовно реалізовану в 50-ті роки в економічній політиці канцлера Західної Німеччини Л. Ерхарда. В 1965 р. на партійному з'їзді ХДС Л. Ерхард заявив про завершення у Федеративній республіці Німеччини програми створення «соціального ринкового господарства».

Роль держави в «соціальному ринковому господарстві»

Усвідомлюючи неможливість автоматичного функціонування «вільного ринкового господарства», В. Репке й Л. Ерхард визнавали необхідним втручання держави в економіку, але завдяки пасивній участі держави в економіці. Роль держави прирівнюється до положенням судді (арбітра) на футбольному полі, який строго спостерігає за діями футбольних команд, але не має права безпосередньо брати участь у грі. Іншими словами, держава для підтримки умов існування «соціального ринкового господарства» як ідеального типу вільного ринкового господарства повинна стежити за дотриманням «правил» вільної конкуренції, тобто «чесної гри», контролювати умови ціноутворення й припиняти спроби встановлення монопольних цін, гарантувати охорону й пріоритет приватної власності в товарно-грошовому господарстві без монополій.

1. Розвиток буржуазної політичної економії

Економічна думка України наприкінці XIX – початку XX століття розбудовується в умовах скасування кріпосного права, формування буржуазних відносин, тобто переходу від феодалізму до капіталізму. Цим пояснюється її антикріпосницька спрямованість, яка спирається на окремі положення класичної школи, теорії Маркса й інші школи політичної економії.

Інтереси нового класу буржуазії, що зароджується, виражала ідейно-політична течія, що одержала назву «легального марксизму». Представниками цієї течії були Петро Струве (1870-1944), Михайло Туган-Барановський (1865-1919), Сергій Булгаков (1871-1944) та інші. Вони виступали за буржуазно-демократичні свободи, використовували окремі положення марксистської політекономії для обґрунтування розвитку капіталізму, які відіграли позитивну роль у боротьбі з народництвом і в поширенні марксизму.

В ідеологічній боротьбі з народництвом «легальні» марксистки» керувалися історичною прогресивністю капіталістичного ладу, окремими положеннями марксизму за винятком його революційної суті.

Критиці доктрини народництва була присвячена книга П. Струве. У ній він торкається питань ролі держави, характеру переходу капіталізму до соціалізму, проблем його реалізації, відокремлює економічну систему Маркса від її революційних висновків. У цій книзі Петро Струве покритикував доктрину народництва.

Михайло Туган-Барановський також займався дослідженнями нового капіталістичного виробництва й ринку. Підтвердженням цього можуть бути роботи «Промислова криза в сучасній Англії» (1894), «російська фабрика колись і тепер». У цих роботах був зібраний багатий фактичний матеріал, викладена історія промислового розвитку росії й промислових криз Англії.

Таким чином, «легальний марксизм» зіграв важливу роль у боротьбі з народництвом і в поширенні марксистської економічної теорії.

Народники протиставляли капіталізму особливий самобутній шлях країни до соціалізму, оминаючи капіталізм, через створення громад селян і дрібних виробників.

У загальній теорії народництва можна виділити дві позиції: революційну (70-і рр.) і ліберальну (90-і рр.), які відбивали процес еволюції цього напрямку економічної думки.

Революційне народництво закликала підняти трудові маси селян на боротьбу із царатом і поміщицьким землеволодінням. Вони йшли в народ з метою переконання його в необхідності селянської соціалістичної революції, яка відкривала шлях до некапіталістичного розвитку, на основі самобутньої, общинної організації селянському життю. Це була концепція «селянського соціалізму» Олександра Івановича Герцена (40-і рр. XIX ст.), яку сприйняла більшість демократів таких, як Михайло Бакунін (1814-1876), Петро Лавров (1844-1885).

Ліберальні народники (90-і рр.) відмовилися від ідеї «селянської соціалістичної революції». Вони перетворилися в дрібнобуржуазних реформаторів, виступали із програмою розширення селянського землеволодіння й упорядкування орендних відносин, забезпечення селян позиками (кредитами) для розвитку господарств за допомогою ощадкас. Представниками цієї течії були Василь Павлович Воронцов (1847-1918), Михайло Даниельсон (1844-1918), Н. Михайлівський (1842-1904) та ін.

Вони виступали проти капіталістичного шляху розвитку й повторювали про «штучний капіталізм», про панування в економіці небуржуазного народного виробництва, яке було презентовано общинним селянством і кустарними дрібними промислами.

Економіко-математична школа (Є.Є. Слуцький, В.К. Дмитрієв)

Одним із феноменів вітчизняної науки є розробка теоретичних ідей, заснованих на застосуванні математичних методів в економічних дослідженнях. Ця традиція, що виникла в II половині XIX століття, складалася, з одного боку, на базі досліджень «чистих» математиків, що додавали свої знання для аналізу економічних взаємозв'язків, а з іншого боку – на основі розробок професійних

економістів, що використовували математичний апарат для кількісних оцінок господарських процесів. Серед перших економістів-математиків можна назвати Ю.Т. Жуковського, що побудував модель ренти в землеробстві, І.А. Столярова, що вперше обґрунтував функцію суспільної корисності для всієї сукупності господарських благ. *Особливий інтерес представляють роботи В.К. Дмитрієва й Є.Є. Слуцького, що одержали визнання не тільки в нашій країні, але й за кордоном.*

«Ніяке людське дослідження не може назватися справжнім знанням, якщо воно не пройшло через математичні докази». Це чітке, але мабуть, трохи категоричне твердження, що належить Леонардо да Вінчі, подав у якості епіграфа до своєї основної праці «Економічні нариси» Володимир Карпович Дмитрієв (1868-1913 рр.). Його вважають одним із найбільш яскравих представників вітчизняної математичної школи в політекономії. В історії економічної теорії йому забезпечене почесне місце – так писав про нього його сучасник і колега М.М. Шапошников. В.К. Дмитрієв закінчив університет, якийсь час служив у якості акцизного контролера в Подільській губернії, але через хворобу змушений був залишити роботу й продовжив наукові пошуки. Його перу належать дві теоретичні публікації, близько десяти рецензій, оглядів, опублікованих у науковопопулярних журналах.

Дослідники наукової спадщини Дмитрієва відзначають багатство його творчих ідей, новизну й значущість розробок. *Дмитрієв уперше запропонував спосіб визначення повних витрат праці на виробництво продукції. Повні витрати праці – це всі сукупні витрати, як поточної роботи працівників, що випускають кінцеву продукцію, так і попередньої роботи – роботи працівників суміжних галузей, що поставляють проміжкову продукцію, призначену для переробки (сировина, матеріали для комплектування). Як обчислити кількісний взаємозв'язок між усією сукупністю витрат (прямих і непрямих, дійсних і попередніх, виробників кінцевої й проміжкової продукції, одержати підсумковий показник витрат? Зв'язки між галузями складні, багатогранні, багатоступеневі. Але виробникові важливо знати, припустимо, як у разі збільшення випуску автомобілів зростає кількість електроенергії, що витрачається на всі операції з виробництва сталі, алюмінію, пластмас, основних вузлів, численних деталей, складання автомашин. Або скільки потрібно кілограмів вугілля спалити, щоб приготувати їжу й нагодувати обідом одну людину, якщо враховувати всі без винятку витрати, починаючи з вирощування сільськогосподарських продуктів, їх перетворення на продукти харчування й завершуючи транспортуванням і готуванням їжі.*

Простежити весь різноманітний ланцюжок взаємозв'язків – наступний щабель аналізу. Насамперед потрібно було знайти спосіб вирахування всієї сукупності повних витрат. Вирішити це завдання означало дозволити протиріччя, яке економісти вбачали в роботі Д.Рікардо «Початок політекономії й оподаткування». Він вважав, що ціна складається з доходів учасників виробництва, тобто доходів одержувачів зарплати й прибутку. Рікардо дорікали в тому, що одне невідоме (у цьому разі ціна) він виводить із інших невідомих (ціни праці – заробітної плати й ціни капіталу – прибутки). У результаті виникло

логічне протиріччя – рикардіанське пояснення ціни витрат оберталось якби в замкненому колі.

Дмитрієв почав (і безуспішно) спробу витягти теорію витрат з логічного кола. Він виходив з того, що витрати можна обчислити відповідно до параметрів, які не залежать від ціни. Для цього треба визначити величину реальної заробітної плати (не номінальної, а у фізичних одиницях) або знати кількість предметів споживання, одержуваних робітниками при двох невідомих – заробітній платі й ціні капіталу (прибутки) – В.К. Дмитрієв побудував систему рівнянь для визначення цих невідомих: заробітну плату він виразив через добуток кількості продукту (хліба), споживаного працівником у день, і кількості працевитрат (робочих днів) на виробництво продукту. Інакше кажучи, заробітну плату він виразив через цінності продуктів, споживаних робітником.

Загальна сума прибутку залежить від кількості витраченої праці й часу обігу капіталу у виробництві хліба – предмета споживання робітників. Рівень прибутку обчислюється, таким чином, через технологічний показник, він залежить від «технічних умов виробництва, від умов виробництва предметів споживання робітничого класу».

У другій моделі Володимир Карпович Дмитрієв зводить усі витрати до витрат праці як вихідного фактору. У цій моделі він фактично здійснив вирахування повної трудомісткості продукту, використавши вирахування технологічних коефіцієнтів витрат продукції однієї галузі на виробництво продукції інших галузей.

Використавши систему рівнянь першого ступеня, учений виразив усю сукупність здійснених витрат. Іншими словами, уперше *запропонував спосіб вирахування повних витрат на випуск продукції*.

Володимир Карпович дійшов до висновку, що рівень суспільно необхідних витрат визначається не при середніх, а при найгірших умовах на підприємствах з найбільш високими витратами, зрозуміло, за умови, що їх продукція потрібна для задоволення суспільного попиту.

На думку вченого, конкуренція діє не тільки убик зниження ціни до рівня витрат. Процес «узгодження» ціни з витратами відбувається більш складним шляхом. Під впливом ринкових умов не ціна знижується, а витрати піднімаються до рівня ціни.

Як це відбувається? Під впливом конкуренції виникають непродуктивні витрати, конкуренція розширює розміри випуску за межі реального попиту. Продукції випускається більше, ніж може бути продано. Виникає потреба мати запаси непроданої продукції. Щоб підвищити свої шанси в боротьбі за покупця, фірми розширюють виробництво за межі збуту. «Товарні запаси в боротьбі через збут відіграють ту ж роль, як посилене озброєння держав у мирний час».

Висновок Дмитрієва: у ціні товару повинні бути відшкодовані й непродуктивні витрати, їх величина залежить від попиту. Отже, ціна формується не тільки під впливом витрат і ні за яких умов вона не може бути відділена від попиту.

Є.Є. Слуцький (1880-1948 рр.) – видатний математик, фізик, знавець літератури, поет і художник. Вчився в Київському університеті, потім у політехнічному інституті в Мюнхені. Євгеній Слуцький – один із перших

розробників теорії імовірності, автор науково прикладних робіт у галузі економіки, статистики, метеорології.

Незабаром після завершення університетської освіти ним була підготовлена робота «До теорії збалансованого бюджету споживача». Вона привернула увагу через декілька років. «Рівняння» або «співвідношення» Слуцького використовували практично в кожному дослідженні, присвяченому проблемі залежності попиту споживачів від рівня доходу й співвідношення цін на інші товари й послуги.

Висновки, яких дійшов Слуцький, полягають у тому, що категорія корисності формується під впливом змін цін і доходів. Тільки ці змінні обумовлюють систему переваг споживачів. У результаті пошуків ученого корисність одержує об'єктивну оцінку, причому корисність або корисності не одного, а сукупності споживачів, як це реально відбувається на ринку.

Саме Слуцький обґрунтував взаємозв'язок між доходом і споживанням, ціною й споживанням, увів категорію стійкого бюджету споживача, заклав перші камені у фундаменті методу, що одержав пізніше назву «витрати – випуск».

Роботи вчених-математиків продемонстрували силу й доказовість математичного підходу до аналізу економічних процесів, заклали добру традицію розвитку вітчизняної економікоматематичної школи, увійшли в загальне русло постійного збагачення й відновлення економічної теорії і її методів.

Економічні погляди М.І. Туган-Барановського

На початку ХХ сторіччя лідери «легального марксизму» широко пропагували ідеї буржуазного лібералізму й деякі положення марксистської економічної теорії. Відділяючись від політичної й ідеологічної позиції марксизму, вони прагнули представити науковий аналіз економічної діяльності з іншого боку. Так, наприклад, у теорії вартості панівне положення починає займати суб'єктивно-психологічна школа, у питаннях розподілу – так звана «соціальна теорія», у теорії економічних циклів і криз – концепція економічної кон'юнктури. Усі ці проблеми найбільш яскраво були відбиті у творчості *великого економіста, ученого зі світовим ім'ям, державного й суспільного діяча Михайла Івановича Туган-Барановського (1865-1919 рр.)*.

Він закінчив Харківській університет. У 1894 р. опублікував працю «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини й вплив на народне життя», за яку був визнаний гідним ступеня магістра.

Обравши за основу ідеї, викладені в книзі «російська фабрика минулого і сьогодення», М.І. Туган-Барановський захищає докторську дисертацію.

В 1916 р. виходить його книга «Соціальні основи кооперації», а в 1918 р. – «Соціалізм як позитивне учення», де вчений описує свої погляди на соціалізм.

Спираючись на теоретичні положення А. Сміта, Д. Рікардо, теорію Маркса, досягнення інших шкіл буржуазної політичної економії, він уперше виступив за об'єднання трудової теорії вартості з теорією граничної корисності. У своїй книзі «Основи політекономії» вчений писав: «теорія граничної корисності й трудова теорія, безсумнівно, протилежні, але аж ніяк не суперечливі. Рікардо й Менгер зосереджують свою увагу на різних аспектах того самого процесу. Теорія Рікардо підкреслює об'єктивні фактори цінності, теорія Менгера – суб'єктивні

моменти оцінки благ, теорія Рікардо не виключає, а лише доповнює теорію граничної корисності.

Існує певний зв'язок між цінністю продукту і його трудовою вартістю. Граничні корисності відтворених продуктів пропорційні їхнім трудовим вартостям. Трудова вартість – визначальний фактор, корисність блага – обумовлений.

У працях М.І. Туган-Барановського ми знайдемо чимало цікавих міркувань про організацію соціалістичного суспільства. Розглядаючи проблему співвідношення «особистість – суспільство», він підкреслював, що розвиток кожної окремої особистості повинен бути головною суспільною метою.

У роботі «Соціалізм як позитивне учення» він розглядає систему державного соціалізму як одну із форм суспільного устрою. Учений відзначав, що елементи примусу, мабуть, зберезуться доти, поки сама людина не навчиться підкоряти свої інтереси суспільним.

Незважаючи на певні переваги системи державного соціалізму (забезпечення планомірності, пропорційного розвитку, пріоритету суспільних потреб), вона зберігає елементи примусу й протиріч умовам повного й вільного розвитку людської особистості, і тому «державна централізація управління суспільним господарством повинна бути відкинута». У праці вчений висуває низку положень, покликаних пом'якшити негативні аспекти бюрократичної централізації (створення механізму самоврядування, організація системи суспільних спілок, особиста участь робітників в управлінні виробництвом).

Соціальним ідеалом, на думку Туган-Барановського є, не «соціальна рівність, а соціальна воля». Досконале суспільство вільних людей – от кінцева мета суспільного прогресу. Але «соціальний ідеал ніколи не буде досягнутий», у наближенні до нього й полягає весь історичний прогресивний шлях людства.

Велику увагу він приділяє аналізу типів соціалізму, виділяючи державний, комунальний, синдикальний соціалізм.

Державним може бути названий лад соціалізму, за якого господарською одиницею була б держава.

Синдикальний – така форма соціалістичного ладу, за якого засоби виробництва належать окремим групам робітників, при цьому кожна група вважається автономною й самоврядною продуктивною одиницею. Однак за такого типу соціалізму роль держави залишається незначною, тому що воно лише погоджує дії різних робочих асоціацій.

Комунальний тип соціалізму припускає незначну роль держави.

М.І. Туган-Барановський глибоко вивчив проблеми теорії й практики *кооперації*. Він виділив основні принципи кооперації: *матеріальна зацікавленість; добровільність; використання праці тільки членів кооперативу.*

У своїй *інвестиційній теорії циклів* Туган-Барановський обрав за основу ідею Маркса про зв'язок промислових коливань із періодичним відновленням основного капіталу. Його цитата: «Розширення виробництва в кожній галузі підсилює попит на товари, вироблені, в інших галузях..., розширення виробництва завжди діє «заразливо», воно охоплює все народне господарство. Коли розширення основного капіталу закінчується (фабрики, заводи, побудовані) попит на виробництво скорочується і їх надвиробництво стає

неминучим. Учений сформулював закон інвестиційної теорії циклів, суть якого в тому, що фази промислового циклу визначаються процесом інвестування.

Михайло Іванович досліджує роль позичкового капіталу в процесі циклічних коливань економіки й відзначає, що причиною криз є не надлишок позичкового капіталу, що не знаходить собі застосування, а навпаки, його нестача.

Радянська економічна думка 20-х – 30-х років ХХ ст.

Політична економія соціалізму – це своєрідна економічна доктрина, для якої були характерні не тільки оригінальність, догматичність й ідеологічна моральність, але ще й те, що вона створювалася в строгій відповідності із задалегідь сконструйованою теоретичною моделлю.

Джерелами політекономії соціалізму були ідеї соціалістів-утопістів, що втілюють вічну мрію людства про справедливе суспільство, й класична доктрина Маркса й Енгельса, яка обґрунтовує справедливість класової боротьби й об'єктивну неминучість заміни капіталізму комунізмом.

Подальший теоретичний розвиток основних положень марксистської доктрини здійснював В.І. Ленін. Однак загального уявлення про соціалізм було недостатньо, коли виникло завдання формування реальної економічної системи.

Уже в перші роки радянської влади розгортаються дискусії з приводу основних закономірностей і напрямів розвитку політекономії. Визначається основне коло питань, які необхідно буде вирішити. У ті роки комуніст Базаров виклав математичну теорію економічного росту, а професор Кондратьєв розробив метод статистичного аналізу довгих і коротких хвиль економічного росту.

Характерною рисою економічної думки перших післяреволюційних років був справжній плюралізм. Однак із другої половини 20-х років, а особливо з 1929 р., ситуація різко змінилася, приналежність автора до більшовицької партії стає головним аргументом визнання його теорії. Науково-аналітичний підхід підмінюється класово-партійним й ідеологічним.

Однак помилково було б стверджувати, що всі економісти ідеологізували економічну науку або сліпо захищали партійні інтереси. Радянські вчені у 20-х і на початку 30-х років зробили величезний внесок у розвиток економічної теорії. Це насамперед М.Д. Кондратьєв, О.В. Чаянов, Є.Є. Слуцький, В.В. Леонтьєв і багато інших.

Олександр Васильович Чаянов (1888-1939 рр.)

Найбільший учений, економіст-аграрник. В 1919 р. очолив науково-дослідний інститут сільськогосподарської економіки. За свої погляди був репресований і в 1939 р. розстріляний.

Теорія селянського господарства

Головним предметом дослідження вченого було *сімейнотрудове селянське господарство*. Вирішення аграрного питання він вбачав у зрівняльному розподілі землі: за трудовою нормою – це означало, що селянин повинен одержати такий наділ (ділянку) землі, який він міг би обробити працею своєї родини, й за споживчою нормою, щоб дохід із землі задовольняв усі потреби родини.

Відмінність селянського господарства від фермерського, на його думку, у мотиві виробництва: фермера цікавить прибуток, а селянську родину ріст валового доходу й забезпечення рівномірної зайнятості всіх членів родини. Учений сформулював положення про виняткове виживання селянських господарств, які тривалий час здатні витримати тривале й значне зниження цін, а також ріст витрат, оскільки селянські господарства не женуться за прибутком, а опікуються підтримкою існування самого землевласника і його родини.

Фермер у подібних умовах втрачає прибуток і частину заробітної плати. Така ситуація для фермера – загибель, тому що він використовує найману працю.

Теорія кооперації

З теорією селянського господарства пов'язана й теорія кооперації. Розвиток села й вихід із кризи учений вбачав у створенні кооперації. На його думку, велике господарство має перевагу над дрібним. Тому оптимальною для нашої країни було б комбінація окремих селянських господарств із великими господарствами кооперативного типу. За сімейним виробництвом залишається процес вирощування рослин і тварин. Усі інші операції, у тому числі переробка продукції, її транспортування, реалізація, кредитування, наукове обслуговування будуть здійснюватися кооперативами.

Микола Дмитрович Кондратьєв (1892-1938 рр.)

Народився в селянській родині, закінчив юридичний факультет. В 1917 році був заступником міністра продовольства в Тимчасовому уряді. Після жовтня 1917 р. працює в сільськогосподарській академії, а потім очолює кон'юнктурний інститут. Саме в цьому інституті він написав роботу, яка принесла йому світову популярність «Великі цикли кон'юнктури» (1922 р.). В 1938 р. був розстріляний за неправдивим звинуваченням.

Аграрне питання

Вирішення аграрного питання М.Д. Кондратьєв вбачав у процесі соціалізації землі. На його думку, у селі повинно бути зрівняльне сімейно-трудове користування землею «кожному трудящому земля повинна надаватися безоплатно (безкоштовно)».

Учений виділяв три прийнятні форми землекористування: *особисту, общинну й артільну*, але вважав, що вибір форми повинен здійснюватися на місцях.

Кооперація

Микола Дмитрович Кондратьєв вірив у можливість широкої кооперації в сільському господарстві. Позитивні аспекти кооперації полягають у відсутності прагнення до прибутку й у можливості росту продуктивності праці. Принципами кооперування учений вважав добровільність і послідовний перехід до вищих форм кооперації.

Теорія довгих хвиль

Однак світову популярність принесла Миколі Дмитровичу Кондратьєву не теорія кооперації, а розроблена ним теорія великих циклів (теорія довгих хвиль). Виклад цієї теорії містився у статті «Світове господарство і його кон'юнктура під час і після війни» (1922).

Інтерес Кондратьєва до проблеми довготривалих коливань був викликаний прагненням з'ясувати тенденції розвитку народного господарства. Ця проблема

відповідала його науковим інтересам, оскільки він створив і очолював до 1928 р. кон'юнктурний інститут.

Кондратьєв провів обробку найважливіших економічних показників (індексів цін, відсотків на капітал, заробітної плати, обігу зовнішньої торгівлі, видобутку вугілля, золота, виплавки чавуну тощо) у чотирьох країнах – Англії, Франції, Німеччини, США – за 140 років.

У результаті обробки даних він виявив тенденцію, що демонструє існування періодичних циклів тривалістю від 48 до 55 років. Ці цикли містили в собі фазу піднесення й фазу спаду.

Ці фази можна представити у такий спосіб:

Довгі хвилі в економіці

Піднесення	Спад
1789-1814	1814-1849
1849-1873	1873-1896
1896-1920	

Теорія довгих хвиль виходить із того, що економічна система постійно перебуває у стані відхилення від макроекономічної рівноваги. Причину виникнення циклів Кондратьєв пов'язував із революційним відновленням засобів виробництва, тобто зі зміною ряду поколінь техніки й технології.

Василь Васильович Леонт'єв народився в 1906 р. Закінчив лєнінградський університет в 1924 р., ще протягом року працював там же на кафедрі економічної географії, потім три роки (1925-1928) навчався у Берлінському університеті, одночасно працюючи над докторською дисертацією. У 1931 році відбувся його останній переїзд до іншої країни – США – у зв'язку із запрошенням директора Національного бюро економічних досліджень У.К. Мітчелла для роботи.

Головне досягнення цього вченого – розробка методу «витрати-випуск». Леонт'єв, який має ґрунтовну економічну й математичну підготовку, зумів представити у формі шахової таблиці основні матеріальні й вартісні потоки національного господарства. Особливість цієї моделі в тому, що кількість цих потоків не обмежена, усе залежить від обсягу інформації й необхідних обчислювальних засобів.

Міжгалузевий баланс виробництва й розподілу суспільного продукту з поділом на кілька сот галузей складається в багатьох країнах світу й дозволяє оцінювати пройдений економікою шлях і прогнозувати її розвиток.

За розробку міжгалузевого балансу він був визнаний гідним Нобелівської премії з економіки 1973 р., а також звання почесного доктора МДУ ім. М.В. Ломоносова й інших звань і нагород.

Наприкінці 80-х й на початку 90-х років ХХ століття в економічній літературі починають формуватися положення нової концепції господарювання, яка бере свій початок із приватновласницького інтересу. У центрі уваги перебувають питання роздержавлення власності переосмислення природи ринкових відносин. Вирішення проблеми трансформації соціалістичної економіки в ринкову.

Леонід Віталійович Канторович (1912-1986) – радянський економіст і математик. В 1930 р. у 18 років закінчив математичний факультет Ленінградського університету. Звання професора отримав у 22 роки (1934 р.), а ще через рік (1935) без захисту дисертації був удостоєний ученого ступеня доктора фізико-математичних наук. Аж до 1960 р. його діяльність як ученого тривала в Ленінграді, головним чином на математично-механічному факультеті у Ленінградському відділенні Математичного інституту АН СРСР. У цьому місті вже з кінця 30-х рр. він безпосередньо займається економічними дослідженнями й пошуком вирішення деяких народногосподарських проблем; уводить (1939) в економічну й математичну науки *поняття й модель лінійного програмування з метою розробки оптимального підходу в процесі використання ресурсів*; завершує (1942) свою основну працю «Економічні розрахунки найкращого використання ресурсів». В 40-і роки, розширюючи сферу застосування лінійного програмування, Леонід Віталійович Канторович уводить математичний апарат для вирішення так званого *транспортного завдання* для обґрунтування методів раціонального розкрою промислових матеріалів, а також для розрахунків з оборонної тематики, які стали основою присвоєння в 1949 р. звання лауреата Сталінської й Урядової премій.

З 1960 по 1971 рр. він живе і працює в Новосибірську. У цей період обирається дійсним членом АН СРСР за фахом математика й економіка (1964), йому присуджується Ленінська премія за розробку оптимального підходу до планового керування економікою (1965). З 1971 р. до своєї смерті 1986 р. доля пов'язує академіка з Москвою, де йому довелось керувати лабораторіями в Інституті управління народним господарством й у Всесоюзному НДІ системних досліджень Держплану СРСР і АН СРСР. У 1975 році до нього прийшла звістка про присвоєння Нобелівської премії з економіки за розробку теорії оптимального використання ресурсів.